

Nada Vajs

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

SINTAGMATSKA I FRAZEOLOŠKA UPORABA U VITEZOVIĆEVU RJEČNIKU *LEXICON LATINO-ILLYRICUM*

U radu se daje pregled sintagmatske (kolokacije, nazivi) i frazeološke uporabe (u širem i u užem smislu) u Vitezovićevu *Lexicon Latino-Illyricum*.

Proučavajući desnu stranu Vitezovićeva rukopisnog rječnika na jednoj zatvorenoj leksičkoj klasi riječi – fitonimiji¹, te priređujući ga za tisak², nije bilo teško doći do spoznaje da on predstavlja pravu sintagmatsku i frazeološku jezičnu riznicu. Mislimo pri tom prvenstveno na razne kolokacije, dvočlane nazive, zatim frazeme u širem smislu ili lokucije, kojima redovito naznačuje i ekvivalent u jednoj riječi, a uz frazeme u užem smislu donosi tumačenje ili ekvivalent. Sve u svemu, ono što kao ekvivalent latinskoj riječi nalazimo na desnoj strani njegova rječnika predstavlja toliko leksičko bogatstvo da bismo sinkronijski mogli proučavati izražajne mogućnosti hrvatskoga jezika s kraja 17. stoljeća, te leksik u njegovoj kulturološkoj dimenziji. U Vitezovićevu se jeziku bez ikakvih naznaka prepleću čakavska, štokavska i kajkavska književna tradicija, ali u navođenju raznih kolokacija i frazema on daje laganu prednost materinskom ikavsko-ekavskom čakavskom idiomu.

Da bi se dobio uvid u to leksičko i frazeološko bogatstvo koje se ne nalazi u našem najvećem povijesnom Akademijinu rječniku (AR), pokušat ćemo ga ilustrirati kroz reprezentativni presjek kolokacija, dvočlanih naziva, lokucija i frazema.³ Zato ćemo prije nabiranja Vitezovićevih mjesta jasno definirati što podrazumijevamo pod tim pojmovima.

¹ Vajs 1998.

² Rječnik priređuju za tisak Z. Meštrović i N. Vajs.

³ Budući da je u pripremi izdavanje preokretnog hrvatsko-latinskoga rječnika po načelima suvremenog pristupa leksikografskoj obradi glede potvrđenosti riječi u njezinu okruženju, sve ono što je ovdje ilustrirano moći će se u daleko bolje sagledati u funkciji s latinskim adekvatom.

1. Kolokacija je rezultat sintagmatskog odnosa između dviju različitih jedinica koje stoje u određenom semantičkom odnosu i iz čega proizlazi novo, tj. kolokacijsko značenje.

Nevjerojatna je činjenica da je Vitezović već pred 300 godina u svojem rječniku postupio gotovo na identičan način kao što leksikografi postupaju danas prema najsuvremenijim spoznajama o leksikološkoj uporabi neke riječi. On je nastojao prikazati kako funkcionira leksički sustav na razini svake leksičke jedinice i uspostavljao jasne semantičke veze među različitim sintagmatskim uporabama u odnosu na osnovno značenje. Kada te kolokacije promatramo upravo ovako kao što smo postupili, podijelivši ih po **pojmovnim, tj. semantičkim poljima ljudske djelatnosti** i onim što je s tim djelatnostima u vezi, dolazi do izražaja mogućnost njihova promatranja u sintagmatskom i u paradigmatskom odnosu, što neće biti predmet ovoga rada. U kolokacije ne ubrajamo samo sveze pridjev + imenica, u kojima se vidi kakve kvalifikative može imati pojedina imenica, odnosno koji kvalifikativi dolaze uz određene imenice, nego i glagolske sveze kao: *obrijati glavu, obriti bradu, zakračunati vrata, sviralu igrati, žvegljati u sviralu, jahljati lan* itd., u kojima se vidi kojim objektima (imenicama) takvi prijelazni glagoli otvaraju mjesto, odnosno kojim se glagolima izriče radnja na određenoj imenici.

Čovjek (anatomija): *kučja zgib; pridnji zubi, doljni zubi, očni zubi, kučji zubi, kućni zub(i), strčeći zubi, zubi niknuti; gornja usnica, gornja čuba, gornja čeljust, gornja laloka, donja laloka, nutrna vusta; dolnja čuba; očna kost; oštrina vida, oštrina oka, očna zreća, očna beloća; nosni rt, kraj nosa; piknjica na obrazu; nohtna beloća, lihi prsti; skrovnna bradavka; grlna jabučica, lična jabučica, vratna jabučica; krvotočna žila, bela žila, žlezda dimjača; nožni palac, liva ruka, zgibje prstov; kurje oko; materina utroba; tanka čriva; raspleteni lasi.*

Rodbinski odnosi: *pravi brat, očin sin, bratova žena, materina sestra, vujčeva deca, bratov sin, sestrin sin, bratova kći, po materi braća, rodjeni brat, šukunbabin brat, šukunbabina sestra, materin šukunded, očin šukunded, šukundedova sestra; udana žena, udati kčer; plemenito koleno, neplemeniti rod, neplemenito koleno; venčeni kum.*

Titule: *slavni vitez, zlatni vitez, neumrteljni vitez; zmožan gospodin, zmožna gospoja, velika gospoda, plemenit človik, poglavit človik; poglavar puka; slobodan gospodin, gradski gospodin.*

Čovjekove osobine i ponašanje općenito: *pognuti obraz, pognuti oči, upriti oči, izbosti oči, žmireć hoditi, zašušnjati uhom, narugati čelo, nagrbiti čelo, pokriti glavu, obrijati glavu, obriti bradu, proa brada; roniti suze; zasesti kola, zasesti kočije; čisto povidanje, slobodnočisto govorenje, plemenitoga govorenja; oštro zapovidati, čvrsto zapovidati; plemenite naravi; nenavidnost trpiti; slabo telo, mlohavo telo; provi san; naglo jesti; umiti ruke, uzdvoignuti ruke, pružiti ruku, zmiti glavu; pripognuti koleno, glavom kretati, glavom magnuti, nakrenuti s glavom; zvaditi meč, strgnuti meč; iskresati ognja, iskresati oganj; zubmi škljoncati; zatrti grade, zatrti varoš; sprazniti*

mošnjju, potrošiti/potratiti/poharčiti peneze; mrtvaca sprovoditi; osloboditi/oprostiti/lizbaviti se nevolj, osloboditi se zabavi; pružiti ruku/nogu, golima rukama, golimi rukami; zanatno učiniti, zanatno učinjen; spomena vridan; prijeti se posla; žvegljati u sviralu, u sviralu igrati, u rog puhati, u rožić sviriti; čitati knjige; brati hruške, brati jagode, brati grozdje, trgati grozdje, vinograd okapati, koliti trsje; srčeno prositi, zabavna prošnja; hrabren človik, dobri človik, uzorit človik, človik otprt, človik pravičan, dobri človik, starovičan človik, poštena žena, plemenita žena, mudri ljudi; zlo misliti, zmišljati zlo, spravljati zlo; kljekom/klječeć hoditi; teško disati; bigutiv sluga; razboran/težak hod, razbornol/teško hodenje; teška sanja, mrtvi san, smrtni san, opodan spanje, poldnevno počivanje; nosećal/teška/truhla divojka; dete od sasca; skrenuti bukaru; prijateljstvo rastrgati; prstenom zapečatiti, pečatnjakom zabilježiti; obmititi darom, obmititi s dobročinstvom, obmititi s ufanjem; šegav hinac, šegava himba; trud podnesti, trud podnašati; gospodski živiti, potrošno živiti, lotreno živiti; činiti scati.

Vjerovanja: osuda božja; mrtvih god, pastirski godi, gibučí svetki, gibučí godi, gibučí blagdani, ženske svetkovine, žeski prazniki; žrtva stotinja (= hecatombe), zvirarska boginja (= Diana), konjska boginja, pastirska boginja, krušna boginja, boginja mladosti, boginja nauka, boginja mudrosti, boginja vojske, zdenčja vila, vodena vila potočna vila, ovčji čuvar / divji človik (= Pan), svatovni bog, pirovni bog, kućni duh, hižni bogi, hižni angel, kućni bog, morski bog (= Neptun); noćne sublazni, noćne sublaznice (= malik), krivi bog; nečašćena / zapušćena vera; domorodni svetac; blagoslovljena voda, božje pitje, neumrteljni napitak, slasni napitak; blagosloviti polje, blagosloviti grad; molitvene knjige, mesopustni dnevi, praznični dan, veliki petak.

Bolest, lijekovi: suhi srab, suhe garje, suha nemoć; veliki beteg, vodeni beteg, vodena nemoć; zale kraste, zali srab, črne ospice; općinski beteg, općinska nemoć; zažgani prišč; krv usedjena; usna bol, teška probava, zaprtje čriva, teško dihanje; zubi izbiti, zub mentovati, zubna bol; nos obrezati, nosna krvotoka; zimnica svagdanja/tretodanka/četrtodanka, tretodanka zimnica, groznicu trpiti; polglavna bol, pol gute; kroava pljuvaka; zažgani čirjak, ogljeni mozol, nosna krasta, nosni mozol, nosni prišč, kraste na obrazu; mastilska likarija, likarija bodna, očni lik, očno vračtvo, vračtvo počistivo, tiši bol, razganja bol, čni ogojiti, dozrijati bol, magnutje oka, burkanje želudca, bolnih očiju; grlo poprati, grla popiranje; mrzla kupel, hladna kupelnica; mirisna mast.

Hrana — brašno: sridnja muka, debela muka; **juha:** zgusnuta juha, tepla juha, črna juha; **kruh:** kora kruha, kora krušna, komad kruha, sredica kruha, hižni kruh, domaći kruh, kvoasan kruh, plesniv kruh, kisel kruh, brodarski kruh, kruh prepečen, kruh landan, kruh dvakrat pečen, nekvoasan kruh, maslen kruh, maslena pogača, gobina pogača, črni kruh, kuhan kruh, ubožački kruh, spužvast kruh; jestvine: pšenična kaša; slatke jistvine, kisela jistvina, octena jistvina, jistvine trošljive, mlična jistvina; meso čemerito; letnji med; **ulje/masline:** divojka ulje, drveno maslo, rožno ulje, mlado ulje, orihovo ulje; maslina za jid, ulika za jidenje košćica ulična, drop uljeni, iz ulik ožeto; prez soka; **ribe:** slane ribe, slani srdun, slani haring; **jaja:** vetrena jajal/jajca; **vino:** kuhano vino, ruso vino, slatko vino, vodnjeno vino, čisto vino, zgolj vino, zgoljcato vino, začinjeno vino, mlado vino, ruso grozdje, rusa grozdenica.

Mlijeko i prerađevine: mladi sir, slatki sir, mlado maslo, drveno maslo, strgan sir, zdrobljen sir, kobilski sir; usireno mliko, kiselo mliko, mlado mliko, proo mliko, prekosno mliko, makovo mliko.

Odjeća, obuća: škrlatna halja, kožna halja, vojnička halja, platnena halja, stara halja, nesnažna halja, žalosne haljine, zamazana halja, ženska suknja, platnena suknja; četnička nošnja; kapenjom ogrnjen, japundom ogrnjen, pleteni zubunac; lasna kapa, putna kapa, uzica od kape, kožna kapa, čoha s kapom, biskupska kapa, biskupski klobuk/klobučac; kožnati šišak, kožna mošnja, kordovanska koža; spuknuti nit (iz platna), tanjacno platno, čista svila, zgoj svila; vusko sukno, debelo sukno, kmetička čoha, vuneni štranjci, vunena nit, vuneni konac; kraljevski tumban, kraljevska kruna; driveni postol, drivena črevlja, driveni opanak, popovski postol; sličići črninu; u tamno odiven, u suro odiven.

Zanimanja ili vršitelji aktivnosti: meštarski človik, pulkownik vojstva, vojnički glavavar, vojnički zapovidnik, kuhinska dikla, brodarski kuhar, broda glavavar; veliki učitelj; starešina slug, popovski sluge, oltarski sluge; veliki ličnik, veliki likar, glavni vračnik, mastilski ličnik, mastinski vračnik, očni vrač, očni ličnik, likar od očiju; hižni čuvar, ditetja čuvarica, otočki čuvar, otočki glavavar, školjski čuvar; daćni pisar, daće popisavac; živinji tat; stara službenica, vrsna dikla; općinski pisar, općinski pisar, igrački sudac, gradski sudac, oštar sudac, gradska sudčija, pučki sudac, četnički sudac, pučki glavavar; platnjeni tkalac; vojnički kuhar.

Pjesme i proza: žalosna popivka, pastirska pisma, pastirska djačkina, pastirska popivka, govedarska popivka, svatna popivka, pisma pirovna, pisma svadbena, žalosna popevka, pisma svatovna, pisma pohvalna; šalna pripovist, zmišljena pripovist; iz šalčice pripovedati, poštena šala; stara rič, starorični pisar, starorični tumačnik; mudra rič.

Administracija: očit list, očitno pismo; dužni list, dužno pismo; zakašnjenje pravde; domovine strajati; oblast imajući; slobodni list, slobodna knjiga, spužna knjiga; općinska pisma; sudačke knjige, varoške knjige; igreni zakon, zakon od jigre; kraljevski paper, kraljevski papir, veliki paper; platiti cenu, platiti harač, platiti maltu.

Kućna radinost: jahljati lan, grdunati vunu, skupsti vunullan, pahalj vune; iza-suti s prahom; neoprana vuna.

Kuća i predmeti: hiža lesena, gospinja hiža/kuća; gospinska/divojačka hiža, tarna hiža, starih kuća, pridjih kuća; letnji stani, letnji konaki; hižno bogomoljišće; kurbinska hiža, zaprta gledalnica, zaprto gledališće; stari pinez; pužne listve, bunarno kolo, vodeno kolo, strojni kotal, ulična žrona; škrgut pile, štrepet palic; brijatja britova, nož viseći, nožni hrbat; žitna škrinja, tarna škrinja, opravni kovčeg, knjižne police; zemljena čaša, zemljeni peharac, uljena posudica, staklena čaša, octena čašica; peharni stol, čašni stol; zemljena posuda, posude pocinjane, sudje pokositreno, posude cinjaste, posuda vodna, vinska posuda, mesna zdela, velika zdela, merilna zdelica, kupelni badan, krušni kopianj, krušno korito, krušne načve; poveznuti lonac; viseći svičnjak, viseća svičnica, uljni svičnjak; tkalačka ladjica, stolni rubac, jednonog stol, trojnog stol, dugi stol, cipresni stol, prostrt stol; železno orudje; železne farbe; smokvena lesa; igleno uho; zakračunati vrata, zapreti vrata, železna koaka; vodeni mlin; mučne listve; merna šiba;

dnevna postelja; grčki stan; olovna oblica; železne lisice; pečna lopata; motika dvojuhata, dvojrogasta motika; pastirska palica, biskupska palica; pastirska svirala; napeti/nategnuti luk; daščica računarska; mrižno oko; stog sena, stog slame; gradski zid, suhi zid; prašće korito, svinjsko korito; kraljeva zastava, crikoena zastava; gladen papir, spugav papir; suha drva, sušena drva; mrtoački les.

Zemlja i artefakta: *spasno polje, ravno polje, brigovato polje, gorno polje, dačno polje, gruhovito polje, grušno polje, kamenito polje, spašno polje, priplivno polje, privodno polje, zapušćeno/neteženo polje, prohajati polje; vuhka zemlja, peščiva zemlja, rodovita/plodna zemlja; celina zemlja, bela zemlja, laporna zemlja; kup zemlje, sprašiti zemlju, cilinu sprašiti; vrtle težiti; volovji trg, govedji trg, kravji trg, zeljni trg, zeleni trg, ribni trg, voćni trg, sadoveni trg; glavni grad, rodjena zemlja; viteški grob, viteško nagrobje; poljni put; jatak vodeni; razlijanje vode, plitka voda, tekuća voda, slana voda, obrh vode; uskoća mora, tesnoća mora, grebeni morski, brig morski, Sinje more (= Jadran); zemljovodeni okoliš; prikomorska zemlja; mali svet.*

Prirodne pojave: *zemljeni veter, talni veter, zapadni veter, vetri pušu; repata zvezda, trakača zvezda, večerna zvezda, jutrna zvezda, bik nebeski; sunčeni ishod; pomrak sunca, pomrak miseca, prez misečine, stari Misesec, mladi Misesec, prvi sedmak, zadnji sedmak; upada vode; debel zrak, zločest zrak, močvaran zrak, vuhak zrak, čist zrak, oštar zrak, tanak zrak, kužan zrak; kisela voda; pol neba, polovica neba.*

Vrijeme: *prošasno doba, strošeno vrime, prošasno leto; vsaki čas; dan hoda, malodan hoda, poludnik hoda; mlado leto; jutrnja doba, večernja doba; dan porodjenja, godovni dan, godovni čas, mlado leto.*

Društvo: *stado/zbor/skupščina ljud; dužna služba; kmetička daća; najeti težake, kraljevski dar; zgrnuti peneze, činski pinezi; nabijati cenu, namićati cenu, cenu zgubiti; danja plaća, baščinu oduzeti; isplatiti/splatiti duge; izvršiti/opraviti posle; ispunjenje kamata.*

Rude: *belo olovo; zlatna ruda, zlata ruda, čisto zlato, suho zlato, zgolj zlato, zlata kop, zlata žila, zlati pesak, zlat pinezac, zlatom okovan, kusac zlata, falatac zlata, kup zlata; žuti med, žuti sićanj, zlatast pesak, zlatasta prut, zlato srebrnato, suho zlato, zlato nekovan, zlata kantica, zlata pina, zlata kantica; čisto srebro, zlivano srebro, živo srebro, srebrna ruda, srebrna kop; srebrom okovan; žesna ruda, laporna ruda; železo kovljivo, vlačeno železo, železna ruda, brusna ruda.*

Biljke: *spleta cvitja, posići dube; obilno roditi; vrhunac driva/duba; ružični nohat; ulični drop, prvo ulje, uljeni cvit; zdrežditi/razdrežditi orih; grane odsići; trsovo oko; kljic pušćanje; bobja črnjavka, bobje oko; zrno ulike, zrno javorike, zrno drenkovo, zrno bršljanovo; sočivo kuhivo, sočivo radokuho, sočivo nekuhivo; šipkova kora, trsna mladica, šašji snop.*

Domaće životinje: *kozlovo meso, kozinje meso, kozja vuna, kozji čoban; prase od sasca; tegljivo živinče, toverno živinče, samarno živinče, vozno živinče, grubo živinče, nimo živinče; izmitati piplice, izmitati piščence, znesti jaje, nasaditi kokoš, kokoš za prihranak, kokotja brada; raspražnohtiti ovcu/kozu; živinske kože, volovlja koža,*

volovski želudac, janjeća čriva, janjeća pokrklia; krdo volov, voli od kol, nejarmeni voli; volovje lajno; kozja koža; kozje oko, kozji kamen; teletna krava, breja / bređa krava, krava za prihranak, breje živinče; počišćen prasac, skopljeno prase; odojni zečić; lavska griva; žrtveni vol.

Konj: *ledja konjska, konjska dlaka, konjska strunja, konjska griva, griva konjska, greben konjski; tovarno sedlo; počišćen konj, skopljen konj, počišćeni konjic; tovarni konj, samarni konj, hamni konj, ulačni konj, putni konj, jahaći konj, konj od sedla, posrnljiv konj, najmeni konj, riđ konj, dobar konj, jahaći konj, divji konj, neukroćen konj, krup konj, sunčeni konj; odsesti konja, zasesti konja, rasprtiti konja, rastovoriti konja, kovati konja, potkovati konja, raskopititi konja; nutkanje konja.*

Ostale životinje: *nestalne ribe, skitljive ribe; riblja klij, ribji klij, riblje kelje, ribje ikre, ribe izloviti; lavova koža, risja koža, jelenja koža, jelenska koža; zmijina košuljica, kačja kožica; lastovičje gnjizdo; račje škare; pojuća ptica.*

Brod: *trgovački brod, težavni brod, teški brod, konjski brod, družičarski brodi; sidreno vuže, debelo vuže, kljuni / peruti brodov, brodni stup, dno od broda, pokrov broda, stran broda; jadra spraviti, otpрта jadra, jadra svit, nategnuti brod, nategnuti ladju; teški brod, nakrcati brod, iskrcati / izbrcati brod, nategnuti brod, odrešiti brod, otproviti brode; broda glavar, brodarski kuhar; potopiti brode, razbit brod, razbiti se na moru, razbiti se ob siku; brodarska vika, brodarsko nutkanje, hrkanje brodničko; brodni boj; brodovna vojska, brodni vojnik, morska vojska; ribarska lađica, hajdučka plav; prevažati se po moru.*

Vojska: *boginja vojske; vojska po suhom / po kopnu, kopna vojska, brodovna vojska, morska vojska; ophoditi vojsku, pregledati vojsku, vojsku navistiti, vojsku voditi, razgljedati vojsku, vojsku bermati; razbita vojska, razbijena vojska; razboj vojske, krilo vojske; vojnički drug, stadni vojnik, brodni vojsnik, morski vojnik, saborni vojnik, slobodni vojnik, stražni vojnik, plaćni vojnik, vojnički pajdaš, vojnički kuhar; plaća vojnička; otpustiti vojnika, raspustak vojnikov; rat obznaniti, vojske ganutje, vojnička varka; otproviti oružje; vojnička sprava, okovano oružje, zlatno oružje, sablja čordac; opružiti / spružiti pušku; obisiti oružje; francusko kopje; kopjena jabuka, kopjeni držak; pokrivena kola, tarna kola, kočijica od boja; trti tabor, biti tabor, tabor zabiti, zabijati tabore.*

2. **Naziv** ili termin označuje određeni pojam ili stvar koji pripadaju određenoj znanstvenoj disciplini. Ovdje će biti naznačeni samo dvočlani nazivi, jer je riječ o jezičnim sintagmama. U preokretnom se rječniku svi takvi dvočlani termini pojavljuju kao natuknica, a zapravo je riječ o nazivima za biljke⁴, životinje⁵ i rude.

⁴ Ovdje se navodi samo ilustrativan pregled tih naziva, za iscrpnu obradu v. Vajs 1998.

⁵ Za nazive morskih životinja v. Meštrović 1992, 1993, 1994.

Biljke	Životinje	Rude
beli luk	divja guska	beli zafir
beli slez	divja svinja	črljena zemlja
črljeni luk	divji prasac	crni žes
črljena kitica	dvojlava zmija	črljena zemlja
črljeni luk	kača rogata	črljeni lapor
črne črešnje	kamena riba	dragi kamen
divja slačica	kozica morska	kamena ruda
divji koromač	ljuta zmija	kandijanski jalun
divji luk	morska mačka	kiseli kamen
divji polaj	morska svinja	krvni kamen
divji por	morski obad	mlični kamen
gorska metica	morski oral	modri zafir
jagodna trava	morski pas	plovući kamen
mačin cvit	morski prasac	pužveni kamen
mišje uho	morski rak	svitli kamen
morska haluga	morski slavić	teški jalun
morska resa	muna repata	zeleni lapor
morski mah	potočna kačica	zeleni žes
muškatne jabuke	raca oštrorepka	živi sumpor
ošljebad pitomi	slipa zmijica	živo žveplo
rožičasti mak	vodena lastovica	...
slatka korica	vodena spuga	
tašća zob	vodeni gad	
tašći ovas	zmija kukmasta	
tatarsko zelje	žedomorka zmija	
velike višnje	...	
...		

3. Lokucije su frazemi shvaćeni u širem smislu (bez semantičkog transfera ili prijenosa značenja), sintagmatske funkcionalne jedinice koje pripadaju jezičnom kodu, a gramatički i semantički odgovaraju sadržaju jedne riječi⁶. Kolokacijska promjena značenja lokucije dešava se na analitičkoj, a ne na globalnoj razini razumijevanja cijele lokucije. Ono što potvrđuje tu tvrdnju jest činjenica da i Vitezović uz tako navedene lokucije, kao *blizu leći, crikoveni čuvar, nikuliko časa* ili *spletano govorenje* istodobno donosi i ekvivalent (ili više njih) izražen leksemima: *prileći, crikovenik i crikovenjak, donikle, dvojnoričje* (i *spletnice, spletke, spletenoričje*). Naime, upravo postojanje lokucija daje posebnu oboje-nost Vitezovićeva leksika, koji je posve sumjerljiv s tradicijom kajkavskog književnog izraza tijekom tristo godina⁷, a i čakavskoga⁸.

Za razliku od kolokacija, koje su do punog izražaja došle baš stoga što smo

⁶ Više o poimanju lokucija v. Vajs–Zečević 1995. i tamo navedenu literaturu.

⁷ V. Vajs–Zečević 1994.

⁸ V. Mogaš 1990; Menac 1991.

ih promatrali po semantičkim poljima, lokucije je uputnije promatrati s njihove **formalne strukture**. Tako možemo razlikovati **imenske, glagolske, pridjevske i priložne lokucije**. Značenje lokucije odgovara imenici, glagolu, pridjevu i prilogu. Kao što smo već spomenuli, Vitezović uz takve lokucije obavezno donosi i ekvivalent u jednoj riječi određene gramatičke kategorije, što će u našem popisu biti navedeno, ali bez značenja u suvremenom hrvatskom jer su ekvivalenti posve razumljivi, osim u slučajevima kad je to potrebno, ili u rijetkima kada Vitezović ne donosi adekvat. Zanimljivo je istaći da je Vitezović upravo potaknut takvim analitičkim načinom izražavanja, što je pretežno karakteristika romanskih jezika, osjetio potrebu za stvaranjem niza novih jednočlanih riječi – neologizama⁹ ili davanjem određenog ekvivalenta (npr. *široka sikira* – *širočka*, *bradilj*, *mesna testenica* – *mesotestenica*, *pašteta* i dr.) koji su puno primjereniji duhu hrvatskog, kao sintetičkog jezika.

3.1. Imenske lokucije sastoje se od sveza:

— **imenica + imenica**

besednik zmišljenic – *izričnik*, *izgovoritelj*

dice učitelj – *dicoučnik*

duh znanja – *malik*

dvor nauka mudrosti – *mudrosnica*, *mudroučilnica* (= 'akademija')

hižna skrb – *gospodarstvo*, *diliteljstvo*, *hižništvo*, *hištvo*

hvale zdavanje – *zahvaljenje*, *hvala*

hvale zdavanje / uzdavanje – *hvaljenje*, *zahvaljenje*

kipov pritiskavac – *kipnik*, *kipokovac*

knjižice spomenov – *spomenčica*, *dnevnik*

likarski svidar – *ranodubac*

naredba hrane, *mertučljivost hrane* – (= 'dijeta')

nauk vere – *veroučje*

pokoj mišljenja, *blaženo življenje* – *pokojanstvo*, *uspokojenje*

postava života – *životovanje*, *životnost*

pticokobja znanstvo – *koboznanstvo*, *proročanstvo*

razlaganje reči – *vlasnoslovnost* (= 'etimologija')

shramba pisam – *pisarnica*

spomen vikov – *letnik*

tajna shramba – *skrovišće*, *skrovščina*

učitelj vere, *učitelj pobožnosti* – *veroučitelj*, *veroučnik*

veže građenje – *vežanje*

vračenje ran, *ličenje ran* – *ranoličtvo*

vračitelj ran – *ranoličnik*

vrhunca odnetje – *odvrhunjenje*

zakon življenje – *žitkazakonje* (= 'etika')

⁹ Potvrdu da je riječ o neologizmu potražili smo, dakako, u AR, gdje leksem ili uopće ne nalazimo ili je, u zadnjoj trećini rječnika kada je Vitezovićev rječnik uvršten u korpus, potvrđena samo u njemu.

zaprte čriva, zadržanje stola — stol
zguz odnetje — poravnanje, sjednačenje, ugladjenje

— **imenica + prijedložna sintagma**

brodica za ribje love — ribarica, frigada
igra na kocku — kockanje
knjiga od ribarije — ribaršćica
knjige od nauk — hižoučništvo
meštar nad merami — mirilnik
meštrija od plesanja — plesozanat
obvršavanje za mrtve — mrtvaščina
posal za pineze — služba, zaslužba
razlog u hrani — (= 'dijeta')
vtrgnjenje od cene — vtržak
znanje od trav — travarstvo
želja za kupiti — radokupje

— **pridjev + imenica**

bela divenica / kobasica — jetrnica
bela zemlja, laporna zemlja — lapornica
berički glavav — pozornik, profuz
bočata voda — bočatnica
božićni dar — božićnica
božji stol — oltar
brodarska palica — čaklja
brodni vojnici — brodobojac, brodobojnik, brodovojac
bunarna voda — bunarnica
crikveni čuvar — crikvenik, crikvoenjok
crkveni sinj — pridcrkvoje
crna devenica — jelito, krvavica
danja zvezda — Danica
delinska čizma — filar
dobar glas — nazvišćenje
dobri duh — angel, dobrik
dolnja plahta, dolnji vilahan — lancun, ponjava
družbena hiža — družilnica, živarišće, živarnišće, živarnica
duga nemoć — dugobolje
dužička sikira — bradilj
dvornji sinj — pridvorje
glasokobna ptica — glasokobnica
glavni gusar — martulos
godišćna pisma — letnik, letnjak, letniki, letnjaki, godišćnik
gorska vila — zverarica
govedarska popivka — bugarčica
grobni bodežnik — grobobodežnik (= 'gladijator')
hižna mati — gospodarica
hižna tovarušica, hižna drugarica — žena

hižni tovaruš, hižni drug — muž
hižno društvo / tovaruštvo, sveti zakon — hištvo, zakonstvo (= 'brak')
hudi duh — hudič, vrag, zludi, zlode
hudi duh — hudoba, vrag, hudič, zlotvor
igrava žila — igravica
jesensko seno — otava
kaluderski glavar — opat, iguman
kamena pećina — kamenišće
kožna torba — bisaga, valič
kratko govorenje — kratkoricje
kravje meso — kravetina
kriva vera — krivooverstvo
krup konj — kljuse, parip
krušna daska — konkula
krova otoka, ženski cvit — misečnica
kuribin muž — jarac, rogina
kutnji zub — kutnjak
lahko vračstvo — vračilce
lužna voda — lužnica
ljupka duha — miris, blaguhanje
mala tovarušica — družica
mali prst — mazinac
mastena shramba, mastilni ormar — mastilnica
materina vrata — plodnica
mere popivalačke — prebirka
mesna testenica — mesotestenica, pašteta
meštarski človik — delavac/težak
miloduhni prah — milodušje
misečni pomrak — misecomračje
morski vojnik — martulos, husar
mrska duha — vonjba, vonj
mrtvo telo — mrtvac
mrtvo telo — truplo, telesina
muška glava — muž
muška sram — kurac
naprešni vojnik — naprešnik
nauk kršćanski — veroučje
nebeski stanovnik — nebesnik
neizmerna glubina / propast — bezdan
nima stvar — živinče
noćni klatež — noćoblud
obedni drug, obedni tovaruš — obednik
obilno davanje — blagodarenje
ognjena oblica — kumbara, gumbara
oružna hiža — tarnica
paklenski duhi — paklenice

pastirska popivka — *pastirčica*
pečna lopata — *loparka*
pernata blazina — *pernica*
peščena ruda — *peščenjak*
pitni drug — *pripilac*
pitni tovariš — *pilac*
plačno prosenje, plačna prošnja — *moljenje, prosenje*
plačni vojnik — *vojniki, vojaci, bojnici, vojšćani*
plemenita mast — *mira*
plivna blazina — *plivnica*
poklisarski strošak — *putnica*
poslana knjiga — *poslanica*
posteljnični čuvar — *posteljničnik* (= 'eunuh')
poštena žena — *gospa, gospoja*
potočna voda — *potočnica*
prika prošnja — *zaklinjanje*
propast vodena — *protok*
ptičja hižica — *ptičnica, kretka, gajba*
puno miseče — *užba*
putna plaća — *puđbina*
ratni bog — *ratnik*
ravan rez — *pravomernik, mernik*
rodna baba — *prijimalica, puporeska, primalja, mamana*
rudni čuvar, rudni duh — *malik*
rubena shramba — *rubenišće*
sedi lasi — *sedine, sidine*
sična loza — *šuma, šikara*
sirna pogača — *sirnica, masnica*
skrovnna hiža — *pokojnica, pokojišće*
slamna blazina — *slamnica*
slatka rosa — *mana*
službeni drug / tovaruš — *prisluznik*
smrdeći kal — *paklenica*
snižna voda — *snežnica*
spleteno govorenje — *dvojnoričje, spletnice, spletke, spletenoričje*
sričan početak — *pticogatanje, pticokobje*
sridnja doba — *sridoća, sridnjodobje*
sridokolni svirac — *sridokolnik*
sunčeni pomrak — *suncomračje*
suprotivna narav — *protičud* (= 'antipatija')
svet pop — *prorok*
svetnički glavar, veliki pop, glavni pop — *biskup*
šalni tovaruš — *prišaljivac*
široka sikira — *širočka, bradilj*
široki pas — *tkanica*
škopljen človik, gospinski čuvar — *škopac* (= 'eunuh')

tamna vid — *tamnovidje*
tarna puška — *patanlija*
teško scanje — *vodozapor*
težačko delo — *težanje, teštvo, težaštvo*
tihoća mora — *tišina, bonaca, malajka, mulajka*
tkalačka ladjica — *čunak*
tovorno sedlo — *samar*
tren put — *prtina, prt*
tudi lasi — *kosnice*
umirovno pokljisarstvo — *mirovnica*
urečeni dan — *rok*
ušna lopatka — *uhočisnica, uhodupka*
večernji gosti, večernji štov — *večernjani*
velika puška — *lumbarda, top*
veliki biskup — *pridbiskup*
veliki igrač — *igremeštar*
veliki jizbenik — *jistvinmeštar*
veliki knez — *pridknez*
veliki krivoverac / poluvernik — *krivovernik*
veliki kuhar — *kuhmešter*
veliki svetnik, sudac veliki — *velosvetnik, velosudac, svitovnik*
veliki trg, trško mesto, trgovačko mesto — *pazar, pazarišće, tržišće, stanovišće*
veliki vrč — *koršul, koršol*
veliki/glavni pop — *iguman*
veliko gradjeznanstvo — *temeljništvo*
veliko jadro — *jadrun*
vesel glasonos — *dobroglasnik*
vetar poludnevni — *poludanac, smorac, zmorac, odmorac*
visokoga čela — *oštroglavac*
vkanljiva/šalna hvala — *ošalica, pošalica, osmihka*
vlastelsko vladanje — *vlasteldrštvo*
vlastovite ruke pismo — *prvopis*
vodeni časi — *vodočasnica (= 'klepsidra')*
volovje / volovsko meso — *volovina*
voščena svića — *vošćenica*
vratni čuvar — *vratar*
vražja mati — *gnjača (= 'nezasitna utroba')*
vunena blazina — *vunenica*
zal glas — *prikor, zloglasje*
zal govor, zla rič — *zloričje*
zasidnja spitavanja i odgovori — *zagonjka*
zdenča voda — *zdenčenica*
zgribna blazina — *zgribnica*
zlata ruda — *zlatnica*
zlati ovan — *zlatovan*
zla volja, zlo hotenje — *zlovoljnost, zlohtivost*

žalosne haljine — črnina
ženska sram — pizda
ženski cvit — misečnica

— **imenica + pridjev**

lonac trojnogi — kozica
ravnica okrugla — guvno
sveze venačke — uzica

— **prilog + imenica**

doli hićenje — povaljenje, obaljenje
doli zliženje — stupljenje, zašastje

— **prijedlog + imenica**

izvan puta — zvanputje
na dušak — duškopitje
zvan puta — zvanputje, zvanputica

3.2. Glagolske lokucije sastoje se od sveza:

— **glagol + imenica**

dati brigu — brižiti
izbaviti (se) zla — osloboditi (se)
oboršavati čast — obnašati
puknuti se čelmi — čeloboriti se
razgraditi plot — rasplotiti
spasti situu — popasti
staviti ruke — prijeti se, prignuti se, popasti se
zasesti konja — uzjahati, zajezditi
zaškripnuti s zubmi — zaškrutatati
zeti svidočanstvo — zasvidočiti
zgubiti srce — prepasti se
zgubiti volju — pohuliti se
znebiti (se) zla — osloboditi (se)
zneti drob, izneti čriva — rasparati, raščiniti

— **imenica + glagol**

čast ravnati, čast oboršavati — prisluziti, poslužiti, podvoriti
drob zneti — raščiniti, rasplatiti
glasom strašiti, strah činiti — strašiti
glavu odsići, s glavom rastaviti — razglaviti, odglaviti
govor činiti — kazivati, pripovidati
halje odneti — razopraviti, soući, sleći
hvalu zdati — zahvaliti
koricu odneti — oguliti
krivicu učiniti — bezakoniti
krivnju davati — dužiti, kriviti, potvarati
kvar učiniti — oškoditi, kvariti

- ličbu činiti — kupovati, obitati, ličbovati
ličbu učiniti — obećati, učiniti se, pogadjati se, ciniti se
mesto dati — ugnuti se, pustiti
mozak zneti — izmožditi
mrižami opstriti — obmrižit
nauk držati — učiti, peljati
oružje odneti — razoružiti
pamet gubiti — luditi
pametjom bluditi — luditi
pancir odneti — raspanciriti
pasku imati — paziti
petami biti — prucati
početak vzeti — poteći, isteći
pokoru trpiti — platiti, plaćati, oskakivati
pomnju imati — paziti, zapaziti
potribu imati — strajati
potribu imati, željnu biti — strajati, stradati
put imati — putovati
rešetkom opstriti — zarešetiti
s daskami poditi — daščiti
s mrižom opstriti — zamrižiti
sapu pustiti — shlapiti, zviščati, zviščiti
silom vniti — naripiti, nahrupiti
sir činiti — siriti
slape valjati — slapiti
sram odhititi — odsramiti se
strahom odornuti — prestrašiti
tužbu učiniti — optužiti
ulike brati — masliniti, uličiti
vežu načiniti — vežati
vodu pustiti — scati, pišati
volju spuniti — zadovoljiti
volju zgubiti — zđvojiti
vrhunac odneti — odvrhunčiti, odsići
vritnjak dati — vritnjakati
zadavak dati — zadati
zguze odneti — ugladiti, poravnati, sjednačiti
zlo navistiti, zlo obznaniti — zloglasiti
zubmi škripati — škrkutati, hrustati
- imenica + imenica
borenje premoći — odoliti, odvoati
- glagol + glagol
činiti dojtī — prizvati, dozvati, dozivnuti
dati se viditi — skazati, sciniti

— **glagol + pridjev**

biti dužan, dužnu biti — dugovati, dugovati
činiti dostojna, biti činjen dostojna — dostojati se, račiti (se)
činiti se znano, biti znano — znati se
dojti učinjen — dozvan, pozvan, dozivan, pozivan

— **pridjev + glagol**

bogat postajati — bogatiti
bogata učiniti — obogatiti
bogatoga učiniti — obogatiti
gluha učiniti — zaglušiti, oglušiti
kratko govorenje, tečno govorenje — kratkoricje
lačnu biti — gladniti, gladovati
slip postajati — slepeti
toplu biti — topliti se
vrednu biti — zaslužiti, vojevati, vojovati
znanomu postati — spoznati se, oznaniti se, raznaniti se

— **prijedlog + glagol**

polag leći — prileći
polag sedati, blizu sidati — zasedati, zasidati
polag sestti — posesti
polag sestti, blizu sestti — zasesti, zasisti

— **prilog + glagol**

belo postajati — beliti se
blizu leći — prileći
blizu legati — prilegati
bliže pristupiti — približiti se
bliže pristupljati — približavati se
činiti mledno — tančati
čvrsto ljubiti — obljubiti, zaljubiti
deseto uzeti — desetinjiti
doli gljedati — zgljedati, pogljedati
doli priti — zlisti, dojti
doli skočiti — skočiti, odskočiti
doli vrći, doli staviti — položiti
drugdi nočiti — odnočiti
golemo učiniti — golemiti, veličiti
gore vzeti — uzeti si
gori zajti — uzlisti, uziti
gustokrat hoditi — hodjevati, gustiti, čestiti
jako zneti — izjakliti
ludo govoriti — tepsti, bleketati
mah odneti, sris odneti — otprti
med činiti — mediti
nakratko reći, nakratko izgovoriti — izreći

naprid dojt — *pridajti*
naproo stati — *naditi, nadajt*
nutar dojt — *ulisti*
nutar hititi — *ubaciti*
nutar kapati / dažditi — *protikati, ukapati, udažditi*
nutar nagliti — *unagliti*
nutar poslati — *uslati*
nutar pustiti — *prepustiti, upustiti*
nutar slati — *ušiljati*
nutri kuhati — *ukuhati*
nutri pasti — *upasti*
nutri pribivati / stanovati — *prebivati*
nutri sagnjiti — *utuhnuti*
nutri stanuvati — *prebivati*
obilno dati — *blagodariti*
plačno moliti — *prositi, moliti*
poditi se zajedno — *skupziti, skupzniknuti*
prvo reći — *prereći*
rajši htiti, prvo htiti — *voliti*
retko učiniti — *razretkiti*
silom odnesti — *oteti, ugrabiti*
skup svezati — *svezati, sponiti, spojiti*
slatko kušnuti — *celuvati, celovati, poljubiti*
srično nazvistiti/nazvišćati — *čestiti, posvetiti*
strahom odagnati — *odstrašiti, poplašiti*
suprot reći — *prigovoriti, pogovoriti, poreći*
suprot stati, biti suprotiv — *suprotiviti se, opriti se, pačiti*
suprot šumiti — *zašumiti*
suprot šušnjati — *zašušnjati*
udati se zajedno — *povdati se*
van dati — *skovati, iskovati*
van dati, van kazati — *splaziti*
van skočiti — *iskočiti*
van skočiti — *naskočiti, bunuti*
vani zapriti — *izvrći, izmetnuti*
zanemar metati — *zaostavljati, nehajati*
zanemar vrći — *nehajati, pogrditi*
zaništar držati — *nišćetiti*
zgora siditi — *zasesti*
zgora spati — *zaspati*
zlo govoriti — *proklinjati*
znano učiniti — *obznaniti, uputiti*
zoseb zapriti — *razlučiti*

— **glagol + sintagma (prijedložna, pridjevska, imenska)**

dati u zajam — *posuditi*

dati u najam — *najeti, najmiti*

pustiti na muntu, prodavati na pridavak — muntati

— **sintagma (prijedložna, pridjevska, imenska) + glagol**

do golog razoditi — ogoliti

dojti na dil, priti na del — dopasti

na dobu dojt — narasti, dorasti, zrasti

na gusle igrati — guditi, guslati

na kocku igrati — kockati se

na konju iti — odjahati

na oružje dojt — pobiti se

na put se staviti — uputiti se

na ugodu se dati/vrći — ugoditi

na veliko držati — veličiti, velikomožiti

na veru dati — posuditi, zajmiti, zaufati, verovati

na volju dati — ugadjati, ugoditi

na volju učiniti — ugoditi

na zare igrati — kockati se

na znanje davati — očitovati, glasiti, glasati

nazoči dojt — prikazati se

ob dite dojt — obotročiti se, odporoditi se

od sebe dati — otpustiti

oslabiti od glada — ogladniti

pri svići poslovati — svićorabiti, svićoposlovati, svićoposliti, svićevati

s branom prevrći — braniti

s prstom pokazati — pokazati, ukazati, imenovati

strašan glas činiti — strahoglasiti

u big dati — potirati, zagnati, pognati

u klupko sviti — uklupčiti, namotati

use iti — stiskati se, krčiti se

usesti na konja — uzjahati, zajezditi

u zajam dati — zajmiti, posuditi

u zajem prijeti, na posudu zeti — zajmiti, posuditi

u zalog davati — zastavljati

uzeti na skušnju — skusiti

uzeti u najam — najeti

v kup dojt — sastati se, stati se

vokol nositi — obnašati

za muža iti — udati se

za muža dati — omužiti, združiti

za novo učiniti — preobraćati, snažiti, čistiti

U glagolskim se lokucijama vrlo često pojavljuju glagoli s tzv. nepotpunim značenjem: *biti, činiti, dati, dojt, imati, iti*.

3.3. Pridjevske lokucije sastoje se od sveza:

— **pridjev + imenica**

bistre pameti — mudar

cene vridan — *cinio*
hvale vridan — *pohvalan*
limunjega lica — *žut*
nevridan poslušanja — *neposlušiv, neposlušat*
nevridan spomena — *nespominjavi, nespominjatni*
ostalo vrime — *ostalo*
pisam neznadući — *neučen, neknjižan*
plača vridan — *plačiv*
prebistre pameti — *premudar*
priporučenja vridan — *priporučljiv*
s glavum rastavljen — *razglavljen, prezglave*
spomena vridan — *spomenutiv*
strahom odornjen — *prestrašen*
visokoga čela — *čelast*
žitka zakonji — *žitkazakonski (= 'etički')*

— **pridjev + glagolski pridjev trpni**
bogat učinjen — *obogaćen*

— **prilog + imenica**
blizu smrti — *kratkoživ*
izvan puta — *bresputan, presputan*
izvan puta — *zvanputni, stranputni*

— **prijedlog + imenica**
prez dike — *nedičan*
prez duha, prez života — *neduhat*
prez krivnje — *nedužan*
prez kvara/škode — *neoškodan, nekoaran*
prez napritka — *zaman, zaludo*
prez oblaka — *neoblačan, vedar, jasan*
prez oružja — *bezoružan, neboružan*
prez razlike — *nerazlično*
prez urehe — *prosto, priprosto*

— **prilog + pridjev**
kruto brdovit — *prebrdovit*
kruto mil — *premil*
kruto visok — *previsok*
jednako dalek — *jednakorazni, jednakoredni*
zoseb zaprt — *razlučen*

— **prilog + glagolski pridjev trpni**
doli hićen — *povaljen*
doli vržen — *položen, manetan*

— **prijedložna sintagma + imenica**
iz jednoga drva — *jednodroni*
na drugi način — *drugačiji*

na priliku mriž — *mrižno*
na takov način — *takov, takšni, takmešni*
na vežu učinjen — *vežan*
od male fajde — *niščetan, malovrstan, malopridan*

— **prijedložna sintagma + pridjev**
na dele raskoljen — *rascipan, raskalan*
na drobno isičen — *skosan*
pri sviči delan — *svičevan, svičorabljen, svičoposlen*
u belo opravljen — *beloobučen*
u dvojbi stojeći — *dvojni*
zanemar vržen — *pogrdjen, nehajan, pohudjen*

— **prijedložne sintagme**
na dobe — *uzorit, zrel, frul*
na dobi — *uzrastal, uzrasal, uzresal*

3.4. Priložne lokucije sastoje se od sveza:

— **prijedlog + imenica**
na javi — *očito, očivesto*
na vreme — *lazno, prigodno*
od potribe — *potribno*
po pravici — *pravedno*
pred vrimenom, pred dobom — *nezrelo*
prez navara — *nevarno, nevarljivo*
prez soeta — *nesvetujući se, nesvetovaoši se*
prez večere — *nevečerav*
priko volje — *nerado, nehteć, primoran*
suprot naravi, suprot volji — *nesrično*

— **prilog + imenica**
deseti put — *desetič*
nikuliko časa — *donikle*

— **pridjev + imenica**
pravednim načinom — *pravedno, pravadno, zakonito*
tadbenim/lupeškim načinom — *tatinski, kradom, škomce*
truda vridno, mudje vridno — *korisno, prudno*
vručim srcem — *vručé*

— **prijedložna sintagma + imenica**
do te dobe — *doklam*
do tog mesta — *dotle, dotlek*
nakratko govorenje — *kratkoričje*
na mnoge strane — *mnogstrano*
na nijedan način, po nijedan put — *nikakor*
na svaki način — *svakako*
na vnoga mesta, v mnogih mestih — *mnogomesno*

na mnogo fel, na mnogo fele, na mnogo načine, na mnoge vrst — mnogovrsno
ob svojoj volji — nesvetujući se, nesvetovavši se
od one dobe, od onoga vremena — odonda
po nijedan način / put — nikako
u dobri čas, u dobar čas — čestito, dobrokobno
u kratko spravljenje — kup, skup, kraćinjak, kratinjak
u / v zal čas, u nesričan hip — zlosrično, zlokobno
v kratko vrime — brzo, skoro, nabrzom, naskoro, naskorom
z ove strane, z ovoga kraja — navkraj, zovkraj, odovud
za velikoga dneva — belodano

— **prijedlog + pridjev**

po besedničku — besednički
po djačku — djački, latinski
po govorničku — govornički
po građansku — građanski, pošteno
po korošku — koroški
po kranjsku — kranjski
po naravi, od naravi — naravski
po prosačku, po pekljarsku — pekljarski
po ređu — ređom
po vilovničku, po višćačku — čarovnički
po žensku — ženski

— **pridjev + pridjev**

jedan drugomu — izmince, na izminu

— **prilog + prilog**

kruto drago — preljubljeno
kruto tesno — pretesno, pritesno
malo pošteno — nepošteno
tako zaisto, kruto jako — kruto

Stvaranje neologizama složeničkoga tipa više je nego karakteristično za Vitezovićevu kreativnu jezičnu djelatnost, a koja se u punoj mjeri pripisivala tek stoljeće i pol kasnije isključivo Bogoslavu Šuleku. Iz ovako prezentirane građe jasno se može uočiti da je u traženju ekvivalenta za latinsku natuknicu Vitezović ponajprije opisnim sintagmatskim izrazima (lokucijama) riječ semantički odredio i upravo ga je to dalje poticalo na traženje ekonomičnijega izražavanja, tj. na stvaranje novih riječi u duhu hrvatskoga jezika. Takve su primjerice: *bočatnica, brodobojac, brodobojnik, brodovojac, bunarnica, dugobolje, izričnik, kipnik, kipokovac, koboznanstvo, letnik, letnjak, letnjaki, milodušje, misecomračje, mudrosnica, mudroučilnica, odvrhunjenje, plesozanat, plivnica, pokojanstvo, pozornik, pravomernik, prislužnik, pridcrkovje, pripilac, pticokobje, ranodubac, ranoličnik, ranoličtvo, ribarščica, uspokojenje, veroučje, veroučitelj, veroučnik, vežanje, vodozapor, vlasnoslovnost, žitkazakonje* itd. Veliki se broj novoskovanih riječi nalazi u posebnoj kategoriji imenica koje označuju vršitelja radnje (*nomina*

agentis), a što je predmet temeljita opisa i obrade u zasebnoj studiji.¹⁰ Neke su pak riječi tek prvi put zabilježene u njegovu rječniku a zasigurno su bile potvrđene u narodnim govorima kao *filar*, *konkula*, *kozica*, *prt* i sl.

4. Frazem u užem smislu osnovna je jedinica frazeologije, koji se sastoji od sveze ili skupa riječi koji ima cjelovito i jedinstveno značenje. Značenje frazema ne proizlazi iz zbira značenja pojedinačnih leksema ili njihove uzajamne uvjetovanosti, već iz značenja frazema kao cjeline, jer se u frazemu pretpostavlja uporaba neke metafore, usporedbe ili metonimije. Naime značenje frazema ne nastaje semantičkim pražnjenjem sastavnih leksema (desemantizacijom), niti promjenom značenja pojedinih riječi u skupini, nego promjenom značenja skupine u cjelini.

biti u toj veri — *priverovati*
čovjek na dobe — (*maturus homo*)
debelo govoriti — *muškim glasom govoriti*
do novca platiti — (*in assem satisfacere*)
dobre glave — *naučljiv, pametan, naučivo*
gluho doba noći — *prvi del noći*
imam na pameti — *sjećam se*
iz ruk zgrabiti — *oteti*
izvan kolotečine stupiti — *prestupiti*
izvan svita — (*intermundium*)
kog ni na priču — *nebitni, nepritomnji*
na mitu koga držati — *podmićivati*
na mnogo držati — *prečinjevati*
na priču biti — *među biti*
na svitlo dan — *iskovan, skovan, pritisnut*
na svitlo dati — *očitovati se, obočitovati*
na svitlo dati — *skovati, iskovati*
na svitlo dojt — *isteći, isciditi se, istočiti, izajti*
na volju učiniti, dragu stvar učiniti — *biti haran/zahvalan*
na volju učinjenje — *ugodjenje, ugađanje*
na znanje dati/davati — *naručiti/naručati*
na znanje dati, znano činiti — *raznesiti, oglasiti*
ne biti na priču, ne dohajati na priču — *nepritomnjiti, zaostati, ne dojt na rok*
ni me na priču — (*absum*)
od bisnoga psa ujiden — *ki se vode straši*
od malih nog — *od ditinstva, iz maljahna, od čedstva*
od ruke dati (dar ki se od ruke daje) — *dobra ruka*
pamet zgubiti — *usvistiti, zasvistiti, usvistiti se od straha*
pasti na konak — *pristaniti se, konačiti, odsesti*
prez soli — *nemudro, tupo*

¹⁰ Meštrović 1996.

prijeti se koga, ruke staviti na koga — (intentare manus in aliquem)
prijeti se dela, uzeti skrb — potruditi se
prilika se udaje, prilika se nanudja — (offertur)
puca glas — (exoritur fama)
riči komu preuzimati — smetati ('upadati komu u riječ')
ruku držati — pomoći, pomagati
s Božjom voljom, po Božjoj volji — (instinctu divino)
s glavom platiti — zaglaviti (expendere poenas capite)
s jednom nogom u grobu (Silicernium. Senex decrepitus)
služiti se naopak — odnavaditi se, odviknuti se
svoje glave — samovoljan
udriti glavom ob zid — (impingere caput parieti)
ugnuti od istine — (flectere a vero)
ukloniti od pogibelji / od zla — (flectere a pernitie, a malo)
utopiti se u zlih činih — (ingurgitare se flagitiis)
uzeti se u pamet, bud pri pameti — spametno se držati
v pamet uzeti — zapomnjiti, pomnjiti
v oči utaknuti — zapričiti, suprotstaviti (objicere)
v oči vtikati — fukati, pričiti, pačiti (objectare)
voditi za nos — zanašati koga (dare verba alicui)
za naše (moje) pameti — (aetate nostra)
za prava Boga — nedužno
za nemar metati — huditi, odnevidjati se
zgubiti srce — prepasti se
zgubiti volju/srce — pohuliti se (animum despondere)
život uzeti — oslabiti, kripost telu uzeti, odnemoći

Što se tiče Vitezovićeva metaforičkog izražavanja u Rječniku, možemo reći da se u njemu ne nalazi veliko bogatstvo frazeoloških uporaba i da su gotovo svi njegovi frazemi na granici s lokucijama, tj. da se značenje frazema gotovo uvijek nazire iz samog leksičkog sklopa. Vitezović uglavnom sâm donosi i tumačenje, a tamo gdje ga nema uglavnom je riječ o prijevodu (kalku) latinskog predloška (navodi se u zgradama), koji jednako funkcionira i u suvremenom hrvatskom, što znači da je riječ o istom jezičnom sadržaju koji dobiva svoju formu u različitim jezicima.

5. Hrvatski leksikografi 16. i 17. stoljeća — Vrancić, Kašić, Mikalja, Habdelić, Belostenec i Vitezović — djeluju u vrijeme kada se u većini europskih zemalja odvija kodifikacija nacionalnih jezika. Na našim prostorima tu djelatnost autori obavljaju u posebnim okolnostima u kojima se još uvijek odvija afirmacija književnosti na pojedinim narječjima, uz tendenciju objedinjavanja sva tri narječja — ozaljski jezično-književni krug, a u leksikografiji nadasve Belostenec koji posebno naznačuje lekseme čakavske i slavonske (štokavske) provenijencije, a nakon njega i Vitezović koji objedinjuje sva tri narječja, a to izražava nizom kontaktnih sinonima bez posebnih naznaka. Na temelju navedene kolokacijske i frazeološke uporabe, u širem i užem smislu, moguće je zaključiti

da se u rječniku Pavla Rittera Vitezovića nalazi jedan široki repertoar izražajnih mogućnosti hrvatskoga jezika čime on pokušava na neki način ubrzati već započeti proces prožimanja sva tri narječja i tako standardizirati hrvatski jezik stoljeće i pol prije hrvatskog narodnog preporoda.

Literatura

- AR – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb : JAZU, 1880–1976.
- Bogović, S. 1998. Frazemi u Veberovim pripovijetkama. *Zbornik radova* 2, Rijeka, 137–148.
- Fink, Željka. 1992. Tipovi adjektivnih frazeologizama (na materijalu ruskog i hrvatskog jezika). *Filologija* 20–21, 92–101.
- Guiraud, P. 1967. *Les locutions françaises*, Paris : PUF. (Que sais-je?, 903)
- Kolenić, Ljiljana. 1991. Pogled u frazeologiju Reljkovićeve Satira. U zb. *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Zavod za znanstveni rad, Osijek, 151–164.
- Kolenić, Ljiljana. 1992. Pogled u frazeologiju Kanižlićeve »Rožalije«, *Filologija* 20–21, 215–219.
- Kolenić, Ljiljana. 1996. Frazemi u Habelićevu Dikcionaru. *Filologija* 27, 53–61.
- Matešić, Josip. 1978. O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku. *Filologija* 8, 211–217.
- Menac, Antica. 1970. O strukturi frazeologizma, *Jezik* 18, 1, 1–4.
- Menac, Antica. 1978. Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije. *Filologija* 8, 219–226.
- Menac, Antica, Milan Moguš. 1989. Frazeologija Gundulićeve »Osmana«. *Forum* 7–8, 192–201.
- Menac, Antica. 1991. Frazeologija Hektorovićeve *Ribanja i ribarskog prigovaranja*. *Senjski zbornik* 18, 101–107.
- Menac, Antica. 1992. Frazeologija Mažuranićeve Smrti Smail-age Čengića. *Forum* 1–2, 261–296.
- Meštrović, Zrnka. 1992. Talasozoonimi u *Lexicon Latino-Illyricum* Pavla Vitezovića (I) Ihtionimi. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 18, 131–150.
- Meštrović, Zrnka. 1993. Talasozoonimi u *Lexicon Latino-Illyricum* Pavla Vitezovića (II) Nazivlje Molusca. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 19, 237–258.
- Meštrović, Zrnka. 1994. Talasozoonimi u *Lexicon Latino-Illyricum* Pavla Vitezovića (III) Nazivi Crustacea, Echinodermata i Mammalia. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 20, 197–212.
- Meštrović, Zrnka. 1996. Vršitelji radnje (*nomina agentis*) u *Lexicon Latino-Illyricum* P. R. Vitezovića. Magistarski rad, Zagreb.
- Moguš, Milan. 1990. O Marulićevoj frazeologiji u *Juditi*. *Wiener slavistisches Jahrbuch VIII, Croatica – Slavica – Indoeuropaea*, 157–161.

- Moguš, Milan, Antica Menac. 1989. Frazeologija Gundulićeva Osmana. *Forum* 7–8, 192–201.
- Turk, Marija. 1994. Naznake o podrijetlu frazema. *Fluminensia*, god. 6, br. 1–2, 37–47.
- Vajs, Nada 1998. *Hrvatska povijesna fitonimija. Fitonimija u Vitezovićeveu rječniku »Lexicon Latino-Illyricum« naspram građe u starijoj hrvatskoj leksikografiji*. Doktorska disertacija, Zagreb.
- Vajs, Nada, Vesna Zečević. 1995. Glagolske lokucije u hrvatskom kajkavskom književnom jeziku. *Filologija* 24–25, 363–372.
- Vajs, Nada, Vesna Zečević. 1994. Frazeologija u rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Filologija* 22–23, 175–183
- Vitezović — EQ. PAV. RITTERI *Lexicon Latino-Illyricum*, rkp., Metropolitanska biblioteka, sign. MR 112.
- Vončina, Josip. 1968. Ozaljsko jezično-književni krug. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, sv. 10, 195–205.
- Vončina, Josip. 1971. O jeziku ozaljskoga kruga. *Kaj*, god. IV, br. 9, 61–64.
- Vončina, Josip. 1973. Leksikografski rad Ivana Belostenca. — Uz reprintno izdanje Belostenčeva *Gazophylaciuma* II. Zagreb : Liber i Mladost, III–XLIII.
- Vončina, Josip. 1979. *Jezičnopovijesne rasprave*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber.
- Vončina, Josip. 1996. *Preporodni jezični temelji*. Zagreb : Matica hrvatska.

L'emploi syntagmatique et phraséologique dans le dictionnaire *Lexicon Latino-Illyricum* de Vitezović

Résumé

Dans la présente contribution on se propose de donner un aperçu concernant l'emploi syntagmatique (collocations, termes binômiaux) et phraséologique (locutions et *stricto sensu* phrasèmes), en analysant leur structure, que l'on peut trouver dans le dictionnaire manuscrit de Pavao Ritter-Vitezović (*Lexicon Latino-Illyricum*, vers 1700). En se basant sur cet emploi on peut venir à la conclusion que ce *Lexicon* comporte un répertoire très vaste des possibilités expressives de la langue croate telle qu'elle était en usage vers la fin du XVIIe siècle. Ceci nous autorise à y voir la tendance vers l'unification des trois dialectes croates qui a été ébauchée par les prédécesseurs de P. Ritter-Vitezović. Le but évident en était la standardisation de la langue croate un siècle et demi avant le mouvement des «Illyriens».

Ključne riječi: lokucija, frazem, Vitezovićev rukopisni rječnik
Key words: locution, idiom, Vitezović's manuscript dictionary